

גלי זק"ש — סופרת סבלות ישראל

גלי זק"ש נולדה בשנת 1891 בברלין, בת להורים יהודיים. אביה היה תעשיין. גלי זק"ש התחילה לכתוב בצעירותה, שירים ליריים, במסורת השירה הרומאנטית הגרמנית. בשנות השלושים ירדה השתיקה על יצירתה. גרמניה הנאצית רדפה לא רק את האנשים, אלא אף את הרוח. רדיפות היהודים כללו גם חרם על היצירה היהודית. כך הלכו לאיבוד הרבה משיריה וכתביה המוקדמים של גלי זק"ש. חודשים מעטים בלבד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה הצליחה המשוררת להימלט מגרמניה, יחד עם אמה הזקנה. הסופרת השוודית הקשישה, סלמה לגרלוף, (זכתה בפרס נובל שנת 1909) היא שהשתדלה למען גלי זק"ש ואיפשרה את כניסתה לשוודיה. מאז ועד היום מתגוררת גלי זק"ש בשטוקהולם. לפירסומה הגדול הגיעה המשוררת עם השירים והפואמות שנכתבו תחת רושם השואה. בחלקם נכתבו אלה עוד בעצם ימי המלחמה, ובחלקם — לאחר מכן.

בתקופה בה סוגדים לאינדיבידואליזם בשירה, כותבת גלי זק"ש את שירת הכלל. בשעה שהאופנה היא, במידה רבה, שעשועי לשון אינטלקטואליים מורכבים, חידושים צורניים, הסתייגות והתנכרות, — כותבת גלי זק"ש בלשון מובנת (אם גם עשירה ורבת אסוציאציות), מתוך רגש והזדהות. בשיריה המפורסמים ביותר מתארת גלי זק"ש את סבלות עמה. "סבלות ישראל"¹ כך קרוי גם כרך אחד של שירתה. יצירתה העיקרית של המשוררת קשורה בשואה שבאה על העם בימי המשטר הנאצי. היא מתארת את הרדיפות של ימי מלחמת העולם השנייה, לא בפרטים ריאליסטיים אלא בתמונות סמליות. אנחנו, שמכירים אנו את תולדות התקופה, יודעים מהו הרקע הקונקרטי לדימויים השונים. אם אנו קוראים מחזור שירים, הנקרא "במשכנות המוות"², מבינים אנו לאלו משכנות הכוונה. ומה גם, כאשר השיר הראשון בציקלוס מספר על גופו של העם העולה כעשן השמימה, דרך הארובות. ועוד מספרת לנו המשוררת, בשפתה השירית המיוחדת במינה, כי משכנות המוות הללו תוכננו היטב במחשבה. והכניסה היא כסכין בין החיים למוות. היא מספרת על הילדים עם חותמת המוות הטבועה עליהם, שנשארו ללא אמהות.

"שומרות גוראות/ באו במקום האמהות/ מתחו את המוות הבוגדני

בשרירי ידיהן.

מוטיב הנשנה וחוזר הוא מוטיב הנעלים המיומנות, שנשארו ללא בעליהן. כל התיאורים הללו, ודומיהם, מוסבים למציאות ריאלי, הידועה והמוכרת לנו מן העבר הקרוב. אולם דרך התיאור הסמלית והפיוטית מוסיפה לדברים מימד נוסף. כאשר נלי זק"ש כותבת על "סבלות ישראל", הרי סבל זה כולל לא רק את ימי השואה, אלא את הסבל והרדיפות של כל התקופות וכל הזמנים. בשיר אחד שואלת המשוררת — "מדוע התשובה השחורה של השנאה לקיומך, ישראל?" ושאלה זו נשאלת ביחס לכל התקופות העקובות מדם בתולדות העם. המשוררת עצמה אינה מפרידה בין ההווה, העבר והעתיד, והיא מקשרת את המוטיבים השונים ביניהם. כך היא מזכירה את החול בנעליהם של ההולכים למות. והנה חול זה הוא "חול הגדודים" של ישראל. יש בו עוד מן החול הלוהט של מדבר סיני. אפר הכבשנים וחולות המדבר בו נדדו השבטים ארבעים שנה — מסימניה של הדרך האחת הם. נלי זק"ש חותרת לשורש הדברים והתופעות. לכן, בכל הפנים הרבים של המציאות, היא מחפשת אחר האמת האחת. תמונת העולם המיוחדת שלה, שהיא הגיעה אליה רק לאחר הפגישה האימתנית עם השואה, משתקפת אלינו משיריה הקצרים ומן המחזות הפיוטים שלה. עוד בזמן המלחמה נכתבה הדראמה השירית "אלי", שהמשוררת מגדירה אותה כ"מחזה מיסתורין". אלי הוא שמו של נער, שנרצח עוד לפני התחלת המחזה. אין אנו פוגשים בו, אם כן, אלא רק שומעים עליו. מובן מאלי ששמו של הנער לא נבחר בדרך מקרית. "אלי" הוא לא רק שם, או קיצור של שם, הוא גם פנייה לאלוהים. עניין זה מסתבר לנו עוד יותר, כאשר אנו שומעים, מפי עדי ראייה, על מותו של אלי. אלי, הנער בן השמונה, ראה בעיניו כיצד מובילים את הוריו להורג. הרים הילד משרוקית קטנה ושרק לשמים, לאלוהים. באותו רגע מחץ חייל צעיר את ראשו של הילד בקת הרובה שלו. השריקה לאלוהים מוכרת לנו מסיפור מפורסם מאוד של סופר יהודי גדול אחר: וכי מי מאתנו אינו זוכר את שריקת הנער בבית הכנסת, הנער הכפרי שלא ידע להתפלל, בסיפורו של י. ל. פרץ?

עתה נוסף מוטיב מוכר אחר, הפעם לא מן הספרות, אלא מן האגדה: מופיע מיכאל הסנדלר, שהוא אחד מל"ו הצדיקים. עלילת המחזה, עד כמה שניתן להגדירה במילים מעטות, היא חיפוש של הצדיק אחר רוצח הנער. מכיוון ש"אלי" הוא "מחזה מיסתורין על סבלות ישראל", הרי בדרך החיפוש רבת התחנות מתגלות תמונות שונות, הקשורות במישרין או בעקיפין לסבלות אלה. אין הדברים נאמרים במפורש; אין ציוני זמן, מקום, או

לאום (מלבד הלאום היהודי); אולם ניתן לבו להבין, כי ההתרחשויות המתוארות הן כבר מן התקופה שלאחר סיום המלחמה. אין, על כן, מעשי זוועה; יש זכרונות.

ילדים משוחחים ביניהם: ילדה גדולה שואלת ילדה קטנה יותר על אמה. והילדה הקטנה עונה — "אמא? מה המילה הזאת?" כוחה הסוגסטיבי של שאלה זו הוא אולי גדול יותר מאשר כוחו של סיפור על רצח אם. בסיומו של המחזה מתגלה הרוצח. הסצינה המתארת את עונשו, היא דמיונית-סוריאליסטית. שירתה של נלי זק"ש אינה ריאליסטית, ומכל שכן במחזה מיסוטורי, השואב ממקורות האגדה העתיקים. בכל זאת יש גם במעמד זה כמה ניסוחים, המזכירים לבו הלך רוח ידוע, תקופה מוגדרת: הרוצח טוען, שהיה זה נגד הסדר הטוב, לזרוק את הראש ולשרוק, ולכן היה צריך לתקן את המצב ולהשיב את הסדר על כנו. וברגע האחרון הוא עוד זועק — "היכן כאן הסדר, סדר העולם?" עם הענשת הרוצח מסתיים גם תפקידו של הצדיק, והוא רשאי לחזור לעולם האחר, ממנו בא.

כפי שכבר אמרנו, עיקר יצירתה של נלי זק"ש מתבסס על חוויית השואה. השמות של יצירותיה וקבצי השירים שלה שנתפרסמו לאחר המלחמה יעידו: "במשכנות המוות", 1947, "ליקוי כוכבים, 1949", "ברייחה וגלגול" 1959, "מסע לאין-עפר", 1961. כל אלה הם שמות קובצי שירים. אולם יש שהוא כותבת על נושאים תנכ"יים, על נושאים מעברו הרחוק, ולא עברו הקרוב, של העם. אנו מוצאים אצלה שיר על נושא, אשר הפעיל את דמיונם של סופרים הרבה — שאול המלך אצל בעלת האוב. ואנו מוצאים, בין השאר, שיר על דוד המלך. העבר וההווה מתרכב בשירתה של נלי זק"ש ליחידה אחת. היא משבצת את אושוויץ ומאידינק וברגן בלזן בתוך סיסטמה אחת גדולה, המקיפה את תולדות ישראל מתחילתו ועד סופו. בשל היקפה של השואה, בשל הרצח ההמוני המיכני ועוצמתה של ההשמדה, קשה מאוד לתת לדברים ביטוי ממצה, להעביר לקורא תחושה ההולמת את הנושא. תיאור מדויק, ריאליסטי, של מעשי זוועה רבים, בסופו של דבר מקהה את החושים. ואילו אמנות מצטעצעת ודאי שאף היא אינה במקום בנושא זה. בשיריה של נלי זק"ש אנו מוצאים שלמות אמנותית ועומק של רגשות כאחד. המשוררת הצליחה לתת ביטוי לנושא, שהוא כמעט מעבר ליכולת התיאור והתפישת.

אוקטובר, 1966

הערות

1. Nelly Sachs : Das Leiden Israels.
2. Nelly Sachs : In den Wohnungen des Todes, 1947.
3. Nelly Sachs : Eli, 1950.
4. Nelly Sachs : Sternverdunkelung.
5. Nelly Sachs : Flucht und Verwandlung.
6. Nelly Sachs : Fahrt ins Staublose.